

ZEYDİYYE-CA'FERİYYE ARASINDA KIRILMA NOKTASI -İMAMLARIN MASUMİYETİ MESELESİ VE MASUMİYET İNANCININ ZEYDÎ USÛLÜNE TESİRİ-*

Fatih YÜCEL**

ÖZET

İmâmeti itikâdî bir prensip olarak kabul eden Şî'a'nın bütün fırkaları, bu noktada Ehl-i Sünnet ve Mu'tezile'den farklı düşünmüşlerdir. Şî'a içerisinde önemli bir taraftar kitlesine sahip olan İmâmiyye ekolünün fikhî yönünü temsil eden Ca'ferî mezhebi, "*imamların masumiyeti*"ni itikâdî bir ilke olarak benimsediği gibi, bu ilkeyi fikhî metodolojisine de yansıtarak, "sünnet" kavramının kapsamına imamların söz, fiil ve takrirlerini de katmıştır. Ca'ferîlerin imamların masumiyetine dayanak kabul ettiği deliller, bir diğer Şî'a fırkası Zeydiyye tarafından reddedilmiş ve "*imamların masumiyeti*" fikrine karşı çıkmıştır. Bu bakış açısı, Zeydîlerle Ca'ferîler arasında bir nevi kırılma noktası olmuştur. Bu makale, Ca'ferîlerin masumiyet anlayışına Zeydî fakih ve usulcülerin cevaplarını ve Zeydiyye içerisinde yer alan "*masumiyet inancının*" Zeydî usûlüne tesirlerini incelemeyi hedeflemektedir. Bu çerçevede sınırlı olmak kaydıyla, Zeydîlerce masum kabul edilen "Ehl-i Beyt" ve "Hz. Ali" ile alakalı Zeydî usûlündeki açılımlara da işaret edilecektir.

Anahtar Kelimeler: Ca'feriyye, Zeydiyye, Ehl-i Beyt, Hz. Ali, İcmâ'

THE QUESTION OF SHIISM IN ANATOLIA DURING THE PERIOD OF TURKEY SELJUQS

Abstract: All of Shi'ite sects which believe in *Imame* as a Principle of Islamic Creed differ from Orthodox Islam (ahl al-sunna) and Mutazila in this point. In the case of jurisprudent as a representative of Imamiyyah, which has significantly adherents among the Shi'ite sects, Ja'fariyya accepts infallibility of Imams as a principle of the creed and reflects it on methodology of its jurisprudent and inserted Imams' discourse, deeds and approvals into comprehensive meaning of the term *Sunna*. The evidences of Ja'fariyya on the basis of imams' infallibility have been rejected by another Shi'ite sect Zaydiyya and it is against the infallibility of the imams. It seems that this perspective becomes turning point of view between Ja'fariyya and Zaydiyya. The aim of this article is to investigate Ja'fariyya's understanding of infallibility, the answers of Zaydiyya's jurists and methodologists and the effects of the creed of infallibility within Zaydiyya on Zaydiyya's methodology. With regard to restriction of this framework on the basis of methodology of Zaydiyya this article also will point out some dimensions related to the term of Ahl al-Bayt and Ali of who accepted infallible by Zaydiyya.

Key words: Ja'fariyya, Zaydiyya, Ahl al-Bayt, Ali, Ijma (consensus).

* Makaleyi okuyarak katkıda bulunan hocalarım Dr. Ali PEKCAN ve Dr. Bünyamin OKUMUŞ'a teşekkür ederim

** Dr., Diyanet İşleri Başkanlığı, Din İşleri Yüksek Kurulu Uzmanı, fycel@yahoo.com

GİRİŞ

Hicrî II. asırdan itibaren teşekkül etmeye başlayan İslam mezheplerinin, “imâmet” meselesini itikâdî bir konu yapıp yapmamalarına göre iki ana gruba ayırabiliriz. İmâmeti itikâdî bir ilke olarak gören Şîa, İslam düşüncesinde, Ehl-i Sünnet ve Mu‘tezile’den farklı, kendine has bir gelenek oluşturmuştur. Şîa’nın imâmet konusunu itikâdî bir alana kaydırması, Şîa isimlendirmesi içerisinde yer alan fikhî ekollerin metodolojilerine de ciddî biçimde yansımış, tarih içerisinde yapılan içtihadî faaliyetlerde, hükmün gerekçelerinde bu tesir hep görülmüştür.¹

Mezhepler Tarihi araştırmacıları ve kelimciler, imâmet meselesini farklı şekillerde incelemişler, hatta imâmet telakkisinin ortaya çıkardığı konuları da müstakil başlıklar halinde ele almışlardır.² Ancak itikâdî bir ilke olarak Şîa’nın tüm fırkalarınca benimsenen “imâmet” anlayışı ve bu anlayıştan kaynaklanan kabullerin, Şîa’nın en önemli fikhî fırkası Ca‘ferîler ile Zeydîlerin fikhî metodolojilerine ne oranda tesir ettiği konusu –bildiğimiz kadarıyla- araştırmalara konu edilmemiştir. Bu makalenin amacı, Ca‘ferî imâmet anlayışının bir sonucu olarak kabul edilebilecek “imamların masumiyeti” telakkisinin, bir diğer Şîa fırkası Zeydiyye tarafından reddedilişini ortaya koymak ve masumiyet anlayışının Zeydî usul-i fikhına tesirlerini tespit etmektir. Ca‘feriyye ve Zeydiyye mezhebinde imamet ve masumiyet inanışlarının köklerine inmek ya da boyutlarını tespit etmek bu makalenin konusu değildir. Bu konularla alakalı çalışmalar, meselenin kökleri ile ilgili yeterince bilgi vermektedirler.

Genel olarak Şîa’nın tüm fırkaları, “imâmet” prensibini itikâdî bir ilke olarak benimsemekle Ehl-i Sünnet ve Mu‘tezile başta olmak üzere diğer itikâdî fırkalarından farklılaşmıştır.³ Onlar, imâmeti, ilâhî bir mevki, Rabbânî bir görev olarak algılar ve onu dinin önemli esaslarından biri olarak kabul ederler.⁴

¹ Bu makaleyi kaleme almaya sevk eden en temel amil, Ca‘ferî ve Zeydî kaynaklarda yer alan şer‘î hükümlerin gerekçelerinin bir kısmının “masumiyet” anlayışlarıyla ilişkilendirilebilecek nitelikte oluşudur. Makalenin ilerleyen bölümlerinde bu gerekçe ve tesirlere yer vereceğiz.

² Bu konularda pek çok çalışma yapılmıştır. Bkz. Metin Bozan, *İmâmiyye’nin İmâmet Nazariyyesi’nin Teşekkül Süreci* (Basılmamış doktora tezi), Ankara 2004; Halil İbrahim Bulut-Özkan Gül, “İmâmiyye Şîa’sında İlmü’l-İmâm İnancı”, *Marife*, Yıl: 5, S. 1, Bahar 2005, Konya; Cemil Hakyemez, “İmâmiyye Şîasında İsmet İnancı-İlk Tezahürleri, Teşekkülü ve İtikadileşmesi”, *Marife*, Yıl: 7, S. 1, Bahar 2007, Konya.

³ Bkz. Zeyd b. Ali, *Kitâbu Tesbiti’l-İmâme (Mecmû’ içinde)*, s. 177; Rassî, *Kitâbu Tesbiti’l-İmâme (Mecmû’u Kutubi ve Rasâil-i İmam Kâsım er-Rassî içinde)*, II, 134; Hâdî ile’l-Hak, *Kitâbun fîhi Ma’rifetullâh (Mecmû’u Resâil-i İmam Hâdî İle’l-Hak Yahyâ b. Hüseyin içinde)*, s. 54; Küleynî, *Usûlu’l-Kâfi*, I, 287; Kummî, *Risâletü’l-İtikâdâtü’l-İmâmiyye (Şîa İmâmiyye’nin İnanç Esasları)*, s. 113; Hillî, *Minhâcül Kerâme fî İsbâtü’l-İmâme*, s. 151, 152; Ayrıca bkz. Mustafa Öz, Avni İlhan, “İmâmet”, *DİA*, XXII, 203; Mustafa Öz, “İmâmiyye”, *DİA*, XXII, 207.

⁴ Kummî, *Risâle*, s. 109.

Şîa'nın en mutedil ve Ehl-i Sünnet'e en yakın grubu olarak tanımlanan Zeydiyye⁵ ile en fazla taraftarı olan Ca'feriyye⁶ mezhebi arasındaki en temel farkın "imamların masumiyeti" konusu olduğunu söylemek yanlış olmayacaktır.⁷ Çünkü Ca'ferî, bir diğer deyişle İmâmiyye mezhebinin "imâmet" anlayışı ve fıkıh usûlünün "sünnet" bahsi, ağırlıklı olarak "imamların masumiyeti" esasını üzerine bina edilmiştir. İmamların toplum üzerinde nüfûz sahibi olmasında son derece önemli bir paya sahip olan bu inanış, Ca'ferî usul alimleri tarafından usûl-i fıkıha taşınmış ve bu noktada fikhî mezhepler arasında önemli sayılabilecek bir tartışma alanı oluşturulmuştur.

Ca'ferî "imâmet" anlayışının temeli olan "imamların masumiyeti" konusuna Zeydiyye önemli eleştiriler getirmiş ve Ca'ferîler'in delil kabul ettiği pek çok rivayeti de reddetmiştir. Buna rağmen Zeydiyye'nin de Ca'ferîlerden farklı bir "masumiyet" anlayışı içerisine girdiğini ve bu anlayışın, Zeydiyye'nin fıkıh usulünü belli oranda şekillendirdiğini söyleyebiliriz.

I. İSMET KAVRAMI VE Şİ'A'DA MASUMİYET İNANCI

A. İsmet Kavramı

İsmet, sözlükte "engel olmak, gelebilecek zararları bertaraf edip korumak" anlamına gelen عَصَم kökünden türemiş bir mastardır. Bu kelime "Allah'ın sonucunda ceza vereceği kötü şeylerden kulunu koruması, ona engel olması"⁸ şeklinde tarif edilmiştir. İsmet kavramını peygamberlere has kılarak "Allah'ın temiz bir yaratılışa sahip kılması, bedenî üstünlük vermesi, zafer ve kararlılık lütfetmesi, iç

⁵ 'Amîd Abdürrezzak Muhammed Esved, *Mevsû'atü'l-Edyân ve'l-Mezâhib*, II, 355 (Zeydiyye'yi itikâdî ve amelî noktada tanımlayanlar, onların usûlde Mu'tezilî, amelde ise birkaç mesele dışında Hanefî olduğunu ileri sürmüşlerdir. Bkz. Şehristânî, *el-Milel ve'n-Nihal*, I, 189; Neşet Çağatay-İ. Âgah Çubukçu, *İslam Mezhepleri Tarihi*, s. 59; Hüseyin Atay, *Ehl-i Sünnet ve Şîa*, s. 137; İrfan Abdülhamit, *İslamda İtikadî Mezhepler ve Akâid Esasları*, s. 43; Ancak Zeydîler bu tanımlamaları reddederek kendilerinin itikad, usûl-i fıkıh ve furû'-i fıkıhta müstakil bir ekol olduklarını ifade etmişlerdir. Bkz. Abdülhal b. Muhammed b. İsmâil Hamîdüddîn, *ez-Zeydiyye*, s. 21; Ali b. Abdülkerim Şerafüddîn, *ez-Zeydiyye Nazariyye ve't-Tarîk*, s. 19.

⁶ Caferiyye mezhebi, İmâmiyye/İsnâ Aşeriyye Şî'a'sının fıkıh mezhebi olarak tanıtılır. Ayrıntılı bilgi için bkz. Karaman, "Ca'feriyye", *DİA*, VII, 4; Fiğlalı, *İmâmiyye Şîası (Ca'feriyye Mezhebi Doğuşu, Gelişmesi ve Görüşleri)*, s. 12; a.mlf., "İsnâaşeriyye", *DİA*, XXIII, 142 vd.

⁷ Zeydiyye ile Ca'feriyye arasında temel noktalarda farklılıklar olmakla birlikte bu farklılıkların onlar için kırılma noktası oluşturabilecek güçte olduğunu söylemek çok güçtür. Mesela, Ca'ferî mezhebinin öne çıkan farklı noktalarından biri mut'a nikâhıdır. Zeydiyye mut'a nikâhının yasaklandığını ileri sürerek, Ca'feriyye ile ciddi biçimde ters düşmüştür. (Bkz. Zeyd b. Ali, *Cevâbât ve Fetâvâ İmam Zeyd (Mecmû' içinde)*, s. 361; a.mlf., *el-Mecmû'u'l-Hadisî ve'l-Fikhî*, s. 211 (hn. 431); Rassâs, *Cevheretu'l-Usûl ve Tezkiretu'l-Fuhûl fî 'İlmi'l-Usûl*, Müessesetü'l-İmam Zeyd b. Ali es-Sekâfiyye Arşivi, vr. 42)

İki mezhep arasında temel farklılıklardan biri de abdestte ayakların meshedilmesi noktasında cereyan eder. Ca'ferîler abdeste ayakları meshetmeyi gerekli ve yeterli görürken, Zeydîler, Ca'ferîlerin bu görüşünü reddederek abdestte ayakların yıkanmasının farz olduğunu kabul etmişlerdir. (Bkz. Zeyd b. Ali, *el-Mecmû'*, s. 63, hn. 1; Rassî, *Kitâbu't-Tahâre (Mecmû'u Kutubi ve Rasâili İmam Kâsım er-Rassî içinde)*, II, 497).

⁸ İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, عَصَم maddesi, XII, 405.

huzuru yaratması ve hayra muvaffak kılması suretiyle kendilerini koruması”⁹ şeklinde tarif eden dalciler de bulunmaktadır.

Ehl-i Sünnet ve Mu‘tezile “ismet”i sadece peygamberlik makamına ait bir sıfat olarak kabul etmiş¹⁰ ve peygamberler dışındaki halife, imam ve müçtehitlerin hata ya da sevap işleyebileceği görüşünü benimsemişlerdir.

B. Şîa’da Masumiyet İnancı

Tarihsel süreç içerisinde Şîa içerisinde mütalaa edilen pek çok fırka yaşamıştır. Bunlar içerisinde en önemlileri: İmâmiyye, İsmâiliyye ve Zeydiyye’dir.¹¹ Dolayısıyla biz de makalemizin amacına paralel olarak bu başlık altında Şîa’nın tüm fırkalarını değil, sadece Ca’ferîlerle Zeydîleri mukayeseli olarak ele alacağız.

1. Ca’ferîler’de Masumiyet İnancı

Ca’ferî mezhebi bilginleri nebî ile birlikte on iki imamın da söz ve fiillerinde büyük küçük tüm günahlardan korundukları fikrini benimsemişlerdir. Onlara göre imamların ismetine inanmamak, küfrü gerektirir.¹²

Ca’ferîler, haklarındaki nasslardan ötürü imamların masum olmasını zorunlu görürler. Onlar, imamın günahattan ve hatadan korunduğu şeklindeki görüşlerini desteklemek için genellikle Ahzâb suresi 33. ayeti¹³ delil gösterirler. Onlara göre, ayette yer alan **إِن** (innemâ) te’kidi ve **ل** (lam) Ehl-i Beyti vurgulamış, **و يطهرکم** و يطهرکم kısmı ise “ma’sumiyet”in delili olarak algılanmıştır.¹⁴

Şîî âlim ve müfessirler yukarıdaki ayete ilaveten bir takım rivayetleri de kullanarak, imamların Hz. Peygamber’in “vasî”si olup günahattan korunduğunu, fakat peygamberler gibi vahiy almadığını ve nass ile tayin edildiğini ileri sürmüşlerdir.¹⁵

Ca’ferîlerin imamların masumiyeti ile alakalı delil olarak kullandıkları rivâyetler hayli fazladır. Mesela: onların temel hadis kaynaklarından Küleynî’nin (ö.329/941) *Usûlu’l-Kâfi*¹⁶ isimli eserinin *Kitâbu’l-Hucce* bölümü bu tür rivâyetlerle doludur. Bu eserde yer alan ve kimi Cafer es-Sâdık’a (ö.148/765) kimi de Mu-

⁹ Râgib İsfehânî, *Müfredâtu Elfâzi’l-Kur’ân*, **عم** maddesi, s. 570

¹⁰ Ehl-i sünnet âlimlerine göre sadece peygamberler masumdurlar. Bkz. Taftazânî, *Şerhu’l-Makâsîd*, 52-54; Mehmet Bulut, “İsmet”, *DİA*, XXIII, 135.

¹¹ İbnu’l-Murtazâ, Şîa’nın içerisinde, İmâmiyye, Zeydiyye ve Bâtıniyye’yi sayar. Bkz. İbnu’l-Murtazâ, *el-Munye ve’l-Emel*, s. 96

¹² Ayrıntılı bilgi için bkz. Kummî, *Risâle*, s. 110, 113; Cemil Hakyemez, “İmâmiyye Şîasında İsmet İnancı-İlk Tezahürleri, Teşekkülü ve İtikadileşmesi”, *Marife*, s. 169 (167-192 ss); Mehmet Akif Aydın, “İmâmet”, *DİA*, XXII, 205; Mustafa Öz., “İmâmiyye”, *DİA*, XXII, 208).

¹³ “Ey Peygamberin ev halkı! Allah, sizden ancak günah kirini gidermek ve sizi tertemiz yapmak istiyor. (Ahzâb, 33/33).”

¹⁴ Bkz. Hillî, *Minhâcul Kerâme*, s. 151, 152.

¹⁵ Bu konuda ayrıntılı bilgi için bkz. Kummî, *Risâle*, s. 111-113; Şîa’nın imâmet ilkesinin oluşum süreci için bkz. Metin Bozan, *İmâmiyye’nin İmâmet Nazariyyesi’nin Teşekkül Süreci*, s. 40 vd., s. 189.

¹⁶ Eserle alakalı değerlendirmelerde bulunan Cemal Sofuoğlu, eserdeki hadislerin muttasıl senedle Hz. Peygamber’e ulaşmadığını ve birçok rivâyetin uydurma olduğunu ileri sürmüştür. Bkz. Cemal Sofuoğlu, “el-Kâfi”, *DİA*, XXIV, 148.

hamed Bâkır (ö.114/732) başta olmak üzere diğer masum imamlara atfedilen bu hadislerden birkaç örnek vermenin yerinde olacağını düşünüyoruz.

Bu rivayetlerden birine göre, imamların bilgisi sınırsızdır. Onlar bilmek istediklerini her zaman bilebilirler bir başka deyişle onların bilmek istedikleri şey Allah tarafından kendilerine bildirilmiştir.¹⁷ Başka bir rivayete göre, imamlar sadece Allah'ın emrini yerine getiren ve bu konuda haddi aşmayan kimselerdir.¹⁸ Bu rivayetlerde imamın Allah'ın nuru¹⁹, hidâyet rehberi²⁰, nübüvvet ağacı²¹, Hz. Peygamber'in ve nebilerin ilmüne varis²² ve özellikleriyle Kur'ân'da tarif ve işaret edildiği²³ şeklinde bilgiler yer alır.

Ca'ferî hadis kaynaklarında yer alan ve Zeydîlerce reddedilen rivayetlerin başında imamların, Hz. Peygamber tarafından isim ve nesepleri ile bir bir açıklandığı şeklindeki haber²⁴ gelir.

Ca'ferîlerin imamlarla ilgili naklettikleri rivayetlerin konumuzu ilgilendiren en önemli kısmı, imamların ayıptan ve gûnahtan korunduğu şeklindeki haberlerdir.²⁵ Kummî (ö.381/991) de imamların Allah'ın kapıları olduğunu, sayılarının on iki olup hatadan ve gûnahtan korunduklarını ileri sürmüştür.²⁶ Ca'ferîlerin imamlarla alakalı inanışları bununla da sınırlı kalmamış, imamın buyruğu Allah'ın emri, yasağı da Allah'ın nehyi olarak kabul görmüştür.²⁷ Ca'ferî hadis kaynaklarında yer alan bu tanımlamalara bakılırsa "imam"ın, Peygamber'den²⁸, hatta bir melekten farklı bir yanı da kalmamaktadır.

Şîa'nın İmâmiyye fırkasının imamlarla alakalı bu kabulleri, onların usullerine de büyük ölçüde tesir etmiştir. İmam hatadan korunup Allah'ın nuru kabul edildiği için sözleri de ilham edilmiş bir nevi vahiy²⁹ olarak değerlendirilmiştir. Mesela, bu anlayışın bir sonucu olarak Ca'ferîler, masumun söz, fiil ve takrirleri-

¹⁷ Küleynî, *Usûlu'l-Kâfî*, II, 13.

¹⁸ Küleynî, *Usûlu'l-Kâfî*, II, 28; Ayrıca bkz. Kummî, *Risâle*, s. 110.

¹⁹ Küleynî, *Usûlu'l-Kâfî*, I, 276.

²⁰ Küleynî, *Usûlu'l-Kâfî*, I, 272.

²¹ Küleynî, *Usûlu'l-Kâfî*, I, 320.

²² Küleynî, *Usûlu'l-Kâfî*, I, 324.

²³ Küleynî, *Usûlu'l-Kâfî*, I, 296, 314.

²⁴ Küleynî, *Usûlu'l-Kâfî*, II, 40. Ayrıca bkz. Kummî, *Risâle*, s. 109, 146.

²⁵ Küleynî, *Usûlu'l-Kâfî*, I, 287 (Küleynî'nin bu eserinde yer alan rivayetlerin değerlendirilmesi için bkz. Cemal Sofuoğlu, *Hadis Tenkidi Yönünden El-Kâfî Üzerine Bir İnceleme*, s. 50 vd.

²⁶ Kummî, *Risâle*, s. 109, 110.

²⁷ Kummî, *Risâle*, s. 110.

²⁸ Hicrî IX. asrın önemli Zeydî kelimci, fakih ve usulcülerinden İbnu'l-Murtazâ, İmâmiyyenin, imamları mucize getirebilir ve masum görmekle nebi gibi telakki ettiğini ileri sürmüştür. *el-Munye ve'l-Emel*, s. 100.

²⁹ Caferîler imamın ilham yoluyla önceki imamın bilgisine sahip olduğunu ifade etseler de imamın sözünün, sünnet, sünnetin de Kur'an gibi olduğunu kabul etmekle imamların bir nevi vahiy aldığı söylemiş olmaktadır.

nin “sünnet” ve bu sözlerin doğrudan delil/kaynak olduğu görüşünü benimsemişlerdir.³⁰

Ca’ferîler arasında imamların masum; söz, fiil ve takrirlerinin sünnet oluşu noktasında kaynaklarda herhangi bir ihtilafтан söz edilmemiştir.³¹ Bununla birlikte imamların ilminin sınırlarının nerede bittiği noktasında ihtilaf oluşmuştur. Ahbarîler olarak isimlendirilen ekol, imamların bilgisinin geçmiş ve geleceğe şamil olduğunu, dolayısıyla akıl, kıyas ve diğer delillere gerek olmadığını ileri sürerek, imamların bilgisinde bir sınırlandırmaya gitmemişlerdir.³²

Usûlîler olarak bilinen âlimler ise Şîa’nın geleneksel anlayışına ters düşebilecek şekilde imamın ilim sıfatını kabul etmekle birlikte imamın gaybı bilemeyeceğini, dolayısıyla fıkıh usullerinde akla, kıyas ve içtihadla lüzum olduğuna işaret etmişlerdir.³³

b. Zeydîler’de Ma’sumiyet İnancı

Ca’ferîlerde olduğu gibi Şîa’nın önemli bir diğer fırkası Zeydîlerde de masumiyet fikri vardır; ancak onlarda masumiyetin çerçevesi ve kapsamı daha dar ve sınırlıdır. Mesela, Zeydîler, İmâmiyye’nin düşündüğünün tersine, sadece Hz. Ali, Fatıma, Hasan ve Hüseyin’in hatadan korunduğunu, “imamlar”ın ise masum olmadığını ileri sürmüşlerdir.³⁴

Zeydiyye’yi bu konuda farklı kılan; en temel âmilin, “âhâd haber”le alakalı ileri sürdükleri şartlar olduğu anlaşılıyor; zira Zeydî usûlcüler, âhâd haberin herkesin bilmesi gereken konularda olmaması gerektiğini ifade etmişler ve bu konuda bazı kıstaslar getirmişlerdir.³⁵ Mesela, “umûm-u belvâ”yı hem “ilim” hem de “amel” olarak iki kategoride incelemişlerdir. Birinciye örnek olarak İmâmiyye Şîa’sının, on iki imamın isim ve nesepleriyle belirlendiğine dair rivayet ettiği haberleri zikretmişlerdir.³⁶ Zeydî usûlcülere göre Ca’ferî kaynaklarda yer alan bu tür rivayetler reddedilmelidir.³⁷

³⁰ Muzaffer, *Usûlu’l-Fıkh*, II, 57; Ebû Zehra, *İmam Cafer Sâdık*, s. 314; Karaman, “Ca’feriyye”, *DİA*, VII, 7; a.mlf., “Şî’ada Fıkıh Usûlü ve Şer’î Deliller”, *Milletler Arası Tarihte ve Günümüzde Şî’îlik Sempozyumu*, s. 333.

³¹ Ayrıntılı bilgi için bkz. Uyar, *İmâmiyye Şî’a’sında Ahbârîlik*; Hasanova, *Hicrî V-VI. Asır Caferî Usûl Âlimlerine Göre Delil Anlayışı*, s. 19 vd.

³² Uyar, *İmâmiyye Şî’a’sında Ahbârîlik*, s. 259; Hasanova, *Hicrî V-VI. Asır Caferî Usûl Âlimlerine Göre Delil Anlayışı*, s. 19 vd; Karaman, “Şî’ada Fıkıh Usûlü ve Şer’î Deliller”, s. 329; Bulut, Gül, “İmâmiyye Şî’a’sında İlmü’l-İmâm İnancı”, s. 82.

³³ Bkz. Hasanova, *Hicrî V-VI. Asır Caferî Usûl Âlimlerine Göre Delil Anlayışı*, s. 19 vd; Karaman, “Şî’ada Fıkıh Usûlü ve Şer’î Deliller”, s. 329; Bulut, Gül, “İmâmiyye Şî’a’sında İlmü’l-İmâm İnancı”, s. 85.

³⁴ Konuyla alakalı değerlendirmeler için bkz. Mansûr billâh, *el-İkdu’s-Semin fi Ahkâmî’l-Eimmeti’l-Hâdîn (Mecmû’u’l-Mansûrî 4 içinde)*, s. 147 vd.

³⁵ İbnu’l-Murtazâ, *Minhâcu’l-Vusûl ilâ Mi’yâri’l-Ukûl fi ‘İlmi’l-Usûl*, s. 515; İbn Behrân es-Sa’dî, *Metnu’l-Kâfil*, s. 11; İbn Lokmân, *el-Kâşif*, s. 92-94; Taberî, *Kitabu Şifâi Çaltili’s-Sâil*, I, 53; Mahatvarî, *Şerhu Muhtasar ‘alâ Metni’l-Kâfil*, s. 17, 18.

³⁶ İbn Lokmân, *el-Kâşif*, s. 93; Mahatvarî, *Şerh*, s. 17.

³⁷ İbnu’l-Murtazâ, *Minhâcu’l-Vusûl*, s. 515; İbn Lokmân, *el-Kâşif*, s. 94; Taberî, *Şifâ*, I, 52; Mahatvarî, *Şerh*, s. 17.

Zeydîlerin masumiyetle alakalı bu kabulleri ve çerçeveyi daraltmaları usullerine de etki etmiştir. Mesela onlar, imamların söz, fiil ve takrirleri olarak kabul eden Ca'ferîler'in aksine sünneti, Hz. Peygamber'in söz, fiil ve takrirleri³⁸ olarak tarif etmek suretiyle bu hususta Ca'ferîler'den büyük ölçüde ayrılmışlar; imamların, içtihatlarında "hata" ya da "isabet" edebileceklerini kabul ederek bir anlamda içtihadın devamını sağlamışlardır.³⁹

Zeydîlerin Ca'ferîler'den bu noktada farklı düşünceleri, onların masumiyet telakkisinin etkisiz kaldığı anlamına gelmemektedir. Zira onlar da masumiyet anlayışları gereği Sünnî usulcülerden farklı bazı metodolojik ilkeler benimsemişler ve bu ilkelerini de ağırlıklı olarak masumiyet inanışlarına göre şekillendirmişlerdir.

II. MASUMİYET ANLAYIŞININ ZEYDÎ USÛLÜNE TESİRLERİ

İtikâdî ilkeleri çerçevesinde değerlendirildiğinde Zeydiyye'de "masum", "Ehl-i Beyt" ve "Hz. Ali"dir. Bu bölüm başlığı altında, Zeydîlerin masum kabul ettikleri "Ehl-i Beyt" ve "Hz. Ali" konularına değinecek ve onların bu konudaki delillerini kısa bir değerlendirmeye tabi tutacağız. Bu arada, bu inançların Zeydî usulüne yansımaları hakkında da fikir edinme imkânına kavuşmuş olacağız.

A. Ehl-i Beyt Müçtehitlerinin İcmâ'ının Hatadan Korunmuşluğu Fikri ve Bu İcmâ'ın Zeydî Usûlündeki Yeri

Zeydiyye, ilgili delillerden dolayı Ehl-i Beyt'i hatadan korunmuş, masum kabul ederler. Onlara göre Ehl-i Beyt hata üzerinde birleşmez. Onların bu fikri "imâmet" ve "masumiyet" anlayışlarından kaynaklanmış görünüyor. Çünkü bu inançları gereği Zeydîler, biraz sonra ele alacağımız nassları Ehl-i Beyt merkezli yorumlama çabası içinde olmuşlardır.

Zeydiyye'de Ehl-i Beyt'i özellikli ve ayrıcalıklı görme eğilimi hicrî II. asırda Zeyd b. Ali (ö.122/739) ile başlar.⁴⁰ Zeydîler'in önemli imamlarından Kâsım er-Rassî (ö.246/860) de Ehl-i Beyt'i diğerlerine önceler ve bu noktadaki vurguyu yineler. Ancak hicrî III. asra tekabül eden bu dönemde doğrudan onların ittifakının şer'î bir delil olduğu noktasında bilgi bulunmamaktadır. Hicrî III. asrın sonlarında Yahyâ b. Hüseyin'le (ö.298/910) Ehl-i Beyt'te vurgusu daha da güçlenmiş⁴¹ ve hicrî V. asırdan itibaren Ehl-i Beyt'in icmâ'ının ümmeti bağlayan bir delil olduğu ifade edilmiştir.

³⁸ هي قول النبي (ص) وفعله وتقريره (Bkz. Mansûrillâh, *Safvetu'l-İhtiyâr*, s. 36; İbn Behrân, *Metnu'l-Kâfil*, s. 7; İbn Lokmân, *el-Kâşif*, s. 67; Taberî, *Şifâ*, I, 39, 40; Hâdî lidinillâh, *el-Fevâidu't-Tâmme*, s. 11; İbn Muhammed, *Mirkâtu'l-Vusûl*, s. 20; Mahatverî, *Şerh*, s. 11)

³⁹ Zeydiyye'nin kendisine nispet edildiği Zeyd b. Ali de, imamların masumiyeti inancını reddederek sonraki imamların ve genel olarak müçtehitlerin hata ya da isabet edebilecekleri fikrini savunmuştur. Bkz. Zeyd b. Ali, *Kitâbu Tesbîti'l-İmâme*, s. 178, 179. Ayrıca bkz. Kâsım b. Muhammed, *el-İrşâd ilâ Sebîli'r-Raşâd*, s. 81.

⁴⁰ Zeyd b. Ali, Ehl-i Beyt'in ayet gereği hatadan korunmasını Allah'ın bir ihtiyârı olarak yorumlar. Bkz. Zeyd b. Ali, *Kitâbu's-Safve*, s. 223, 235.

⁴¹ Yahyâ b. Hüseyin, eserlerinde bu icmâ' türüne sık sık vurgu yapmıştır. Bkz. Hâdî İle'l-Hak, *Kitâbu'l-Ahkâm*, I, 69, 87, 116.

Fıkıh usûlünün tartışma yaratan konularından biri de “Ehl-i Beyt”in icmâ’ıdır. Şîa’nın bütün kolları Ehl-i Beyt’e özel bir önem vermiş ve Ehl-i Beyt müçtehitlerinin ittifakına şer’î bir delil gözüyle bakmıştır. Hatta Şîi usulcülerin ortak noktasının bu ittifaka biçtikleri rolde kendini gösterdiği söylenebilir. Şîa’nın tersine, Sünnî usulcüler Ehl-i Beyt’in icmâ’ına şer’î bir delil gözüyle bakmamaktadır.⁴²

1. “Ehl-i Beyt” kavramı

Genelde Şîi, özelde de Zeydî usulcülerin Ehl-i Beyt’i ifade için sıklıkla kullandığı kavramlardan biri ‘itra (عترة) kelimesidir. ‘İtra’nın (عترة) sözlüklerde, “seçkin soy”, “bir kimsenin soyu, sülalesi ve akrabaları” anlamlarına geldiği ifade edilmiştir.⁴³ Bu kavram özelde, Hz. Peygamber’in Hz. Fatıma’dan olan çocukları için kullanılmıştır.⁴⁴

Zeydîlere göre “‘itra”, Hz. Ali, Hz. Fatıma, Hasan, Hüseyin ve bunların evlatları anlamına gelmektedir.⁴⁵

2. Ehl-i Beyt İcmâ’ının Kaynaklık Değeri

Zeydîler, Sünnî usulcülerin kaynak olarak kabul etmediği “Ehl-i Beyt” icmâ’ını şer’î bir kaynak olarak benimsemişlerdir. Zeydîlerin icmâ’ı Ehl-i Beyt’e şer’î kaynak olarak bakmaları, ıtrayı gûnahtan korunmuş kabul etmelerinden dolaydır.⁴⁶

Zeydiyye’ye göre varlığı kesin olarak bilindiğinde bu icmâ’, ‘ilmiyyât (itikâdî konular) konusunda “kesin nas” gibi “kat’î” bir delildir. Buna muhalefet edilemez.⁴⁷ Ancak zannî ise ümmetin icmâ’ının zannîliği gibi o da zannîdir.⁴⁸ Zeydî usulcüler ‘itrânın ve ümmetin icmâ’ının zannî olanını haber-i vâhid gibi değerlendirmişler ve haber-i vâhid’in bu ikisine öncelenemeyeceğini ileri sürmüşlerdir. Onlara göre, ancak senedinin güçlülüğü gibi bir tercih sebebi olduğunda haber-i vâhid her iki icmâ’a öncelenebilir.⁴⁹

⁴² Serahsî, *Usûlu’s-Serahsî*, I, 325; er-Râzî, *el-Mahsûl fî ‘İlmi Usûli’l-Fıkh*, IV, 169 vd.; Abdülazîz Buhârî, *Keşfu’l-Esrâr*, III, 356, 357. (Konu ile alakalı tartışmalar için ayrıca bkz. Beyhakî, *el-İtikâd*, s. 200 vd.)

⁴³ İbn Manzûr, *Lisânu’l-Arab*, IV, 538 (ع م maddesi); Zebîdî, *Tâcu’l-Arûs*, VII, 186 (ع م maddesi).

⁴⁴ İbn Manzûr, *Lisânu’l-Arab*, IV, 538; Zebîdî, *Tâcu’l-Arûs*, VII, 186.

⁴⁵ Rassâs, *Cevhere*, vr. 68.

⁴⁶ Rassâs, *el-Fâtk*, vr. 1334; Mansûr billâh, *Safvetu’l-İhtiyâr*, 252; Rassâs, *Cevhere*, vr. 68; İbnu’l-Murtazâ, *Minhâcu’l-Vusûl*, 619; Sârimuddîn el-Vezîr, *el-Fusûlu’l-Lu’lu’iyye*, s. 246; İbn Behrân, *Memu’l-Kâfil*, s. 12; İbn Lokmân, *el-Kâşif*, s. 156, 157; Kâsım b. Muhammed, *Mirkâtu’l-Vusûl*, s. 12, 14; Taberî, *Şifâ*, I, 85; el-Kâsımî, *el-Fevâidu’l-Tâmme*, s. 24; Kâsım b. Muhammed, *el-İrşâd*, s. 81; Vezîr, *el-Musaffâ fî Usûli’l-Fıkh*, s. 391; Mahatvarî, *Şerh*, s. 26.

⁴⁷ Sârimuddîn el-Vezîr, *el-Fusûlu’l-Lu’lu’iyye*, 247.

⁴⁸ Sârimuddîn el-Vezîr, *el-Fusûlu’l-Lu’lu’iyye*, 247.

⁴⁹ Sârimuddîn el-Vezîr, *el-Fusûlu’l-Lu’lu’iyye*, 247.

İcmâ'ı 'itrânın delil oluşunu, ilgili âyeti kerimenin⁵⁰ ve hadislerin⁵¹ delâle-tinden çıkararak Zeydîler, bu ayet ve hadislerin hepsine göre bu icmâ'ın delil oldu-ğunu düşünürler.

3. Delillerin Değerlendirilmesi

Zeydî usul kitaplarında, Ehl-i Beyt müçtehitlerinin icmâ'ının şer'î bir kay-nak olduğuna dair birçok delil ileri sürülmüştür. Bu deliller, Zeydî ilim adamlarına göre, itrânın icmâ'ının huccet olduğuna kesin biçimde delalet etmektedir. Bu kabullerinden dolayı Zeydîler arasında Ehl-i Beyt'in icmâ'ının "şer'î bir kaynak" olduğu noktasında ihtilaf bulunmamaktadır. Zeydîlerin bu noktada ileri sürdüğü bazı deliller bulunmaktadır. Zeydîlerin bu konudaki dayanaklarını kısaca irdele-mek istiyoruz.

Zeydî usulcülerin bu konudaki ilk delilleri, Ahzâb suresinin otuz üçüncü ayetidir. Zeydîler "إِنَّمَا يُرِيدُ اللَّهُ لِيُذْهِبَ عَنْكُمُ الرِّجْسَ أَهْلَ الْبَيْتِ وَيُطَهِّرَكُمْ تَطْهِيرًا"⁵² ayetinden muradın Hz. Peygamberin seçkin soyu, Ehl-i Beyti olduğunu ifade ederler. Onlar da, öncelikle dört ma'sûm olarak ifade edilen Hz. Ali, Fatıma, Hasan, Hüseyin⁵³ sonra Hasan ve Hüseyin'in her asırdaki baba tarafından evlatlarıdır. Bunların icmâ'ı "Ehl-i Beyt'in icmâ'ı" olup, Zeydiyye'de bağlayıcı kabul edilmiştir.⁵⁴ Zeydîler, bu âyette geçen "Ehl-i Beyt" ifadesinden kastın "Hz. Peygamber'in hanımları" olma-dığını ısrarla vurgulamışlardır.⁵⁵ Halbuki, ayetin doğal bağlamı ve zâhiri, Hz. Pey-gamber'in hanımlarıyla ilgilidir. Zeydîlerin, bu düşüncede olmalarının temel ge-rekçelerinden birini, ayette عنكم değil de عنكم denmesi oluşturur.

Zeydîler, tathir ayeti olarak ifade edilebilecek Ahzab suresi 33. ayeti, Sünnî hadis kaynaklarında da geçen bir rivayetle açıklamaya çalışmakta ve ayette yer alan "Ehl-i Beyt" kavramıyla Hz. Peygamber'in hanımlarının değil, soyunun kas-tedildiğini ileri sürmektedirler. Bu rivâyete göre, Ümmü Seleme (r.a.), Hz. Pey-gamber'e: "Ben de Ehl-i Beytten değil miyim?" diye sorunca. "Sen dur yerinde, sen zaten hayır üzeresin" cevabını vermiştir.⁵⁶ Zeydîlerin görüşlerini destekleyen ve Hz. Aişe'den gelen başka bir rivayet ise şöyledir:

"Hz. Aişe'nin anlattığına göre Rasulüllah, üzerinde siyah yünden nakışlı bir kumaş olduğu halde sabahleyin evden çıktı. O sırada Hasan geldi, onu örtü-

⁵⁰ "Ey Peygamberin ev halkı! Allah, sizden ancak günah kirini gidermek ve sizi tertemiz yapmak istiyor (Ahzâb, 33/33)."

⁵¹ Yahyâ b. Hüseyin, *Ahkâm*, II, 445; Nâtik bi'l-Hak, *Teysîru'l-Metâlib fî Emâli Ebi Tâlib*, s. 136; Murşid Billâh, *Kitâbu'l-Emâlî*, I, 152; Mueyyedî, *Levâmi'u'l-Envâr* I, 83; Mansûr billâh, *Safvetu'l-İhtiyâr*, 253, 254; Mahatverî, *Şerh*, s. 26.

⁵² "Ey Peygamberin ev halkı! Allah, sizden ancak günah kirini gidermek ve sizi tertemiz yapmak istiyor. (Ahzâb, 33/33)."

⁵³ Bkz. Nâtik bi'l-Hak, *Teysîru'l-Metâlib*, s. 180; Mansûr billâh, *Mecmû'u Rasâili'l-İmâm Mansûr billâh*, s. 38.

⁵⁴ Mansûr billâh, *Mecmû'u Rasâili'l-İmâm Mansûr billâh Abdullah b. Hamza-el-Mecmû'u'l-Mansûri 2-*, s. 39; Sârimuddîn el-Vezîr, *el-Fusûlu'l-Lu'luiyye*, 246; İbn Lokmân, *el-Kâşif*, s. 160.

⁵⁵ Nâtik bi'l-Hak, *Teysîru'l-Metâlib*, s. 193; Murşid billâh, *Emâlî*, I, 148, 151.

⁵⁶ Bkz. Tirmîzi, *Sunen*, Kitâbu'l-Menâkıb, 60 (3871). Tirmîzi, hadisin hasen olduğunu ifade etmiştir.

nün altına aldı. Sonra Hüseyin geldi, onu da aldı. Sonra Fatıma geldi onu da aldı. Sonra Ali geldi onu da örtünün altına aldı. Sonra da: “*Ey Ehl-i Beyt! Allah sizden günahlarınızı tertemiz yapmak istiyor (Ahzâb, 33/33)*” buyurdu.⁵⁷ Zeydiler bu rivayetten Ehl-i Beyt’in bu dört masûmu kapsadığı görüşündedirler.⁵⁸

Konu ile ilgili hadisi kitabına alan Mansûrillâh, Peygamberimiz’in Ümmü Seleme’ye (r.a.) “*Sen onlardan değilsin*” (لست منهم) ifadesini zikrederek ayetin kapsamının itra’ya, yani Hz. Peygamber’in Hz. Fatıma’dan olan seçkin soyuna ait olduğunu yinelemiştir.⁵⁹

Sünnî müfessirlerin çoğunluğu⁶⁰ ve çağdaş hadis araştırmacıları⁶¹ ayette geçen Ehl-i Beyt kavramı ile kastedilenin, öncelikle Hz. Peygamberin hanımları ve ev halkı olduğunu ifade ederler.

Sünnî âlimlerin ayette yer alan Ehl-i Beyt kavramı ile alakalı yorumunu benimseyenlerden biri de, başlangıçta Zeydî iken sonradan Ehl-i Sünnet’e yaklaşan İmam Şevkânî (ö.1250/1834)’dir. Şevkânî, tefsirinde, Hz. Peygamber’in hanımları ile birlikte diğer ev halkının bu ayetin kapsamına gireceğini belirtmiş, ayetten Ehl-i Beyt’in gûnahtan korunduğu şeklinde bir anlam çıkarmamıştır.⁶² Zeydî ulema ile Şevkanî’nin arasının açılması neden olan yorumlardan biri de burada ortaya çıkmaktadır. Çünkü bu yorum, Ehl-i Beyt’in masûmiyeti ile alakalı Zeydiyye’nin ileri sürdüğü en önemli delili reddetmektedir. Sünnî âlimlerin bu yorumuna Mu’tezilî âlimler de katılmışlardır. Pek çok konuda birbirini destekleyen ve aynı fikirlere sahip olan Mu’tezile ve Zeydiyye dostluğuna zıt gibi görünen bu fikre, Mu’tezile’nin önemli isimlerinden Kâdî Abdülcebbâr’ın⁶³ (ö.415/1025) ve Zemahşerî’nin⁶⁴ (ö.538/1143) katılması, kanaatimizce önemlidir. Çünkü Zeydîler, Kâdî Abdülcebbâr’ın da içinde bulunduğu bazı Mu’tezilî müelliflerin Ehl-i Beyt’in icmâ’ını delil gördüklerini iddia etmişlerdir.⁶⁵ Zeydîlerin Ehl-i Beyt’in icmâ’ını delil gördüğünü iddia ettiği bu âlimlerin, Zeydîlerin temel daya-

⁵⁷ Müslim, *Sahih-u Müslim*, Kitâbu Fedâilî’s-Sahâbe, 9 (2424).

⁵⁸ Bkz. Nâtık bi’l-Hak *Teystru’l-Metâlib*, s. 193; Mürşidbillâh, *Emâlî*, I, 151.

⁵⁹ Bkz. Mansûr billâh, *Mecmû’u Rasâil*, s. 38.

⁶⁰ Taberî, *Câmi’u’l-Beyân*, X, 295-297; Râzî, *Mefâtihu’l-Çayb*, XXV, 209; Beydâvî, *Envâr-u-Tenzil*, III, 382; Kurtubî, *el-Câmi’ li Ahkâmî’l-Kur’ân*, XIV, 119; Elmalılı, *Hak Dini Kur’ân Dili*, VI, 310, 311; Bilmen, *Kur’ân-ı Kerim’in Türkçe Meali Âlisi ve Tefsiri*, VI, 2806; Ateş, *Yüce Kur’ân’ın Çağdaş Tefsiri*, VII, 163, 164).

⁶¹ Hatiboğlu, *Hilâfetin Kureyşliliği İslamda İlk Siyasi Kavmiyetçilik*, s. 36.

⁶² Şevkanî, *Fethu’l-Kadîr*, IV, 351.

⁶³ Kâdî Abdülcebbâr, *Tenzihu’l-Kur’ân ‘anil Metâin*, I, 335.

⁶⁴ Zemahşerî, *el-Keşşâf*, III, 522.

⁶⁵ Zeydî usul eserlerinde hicrî VII. asırdan itibaren, Ehl-i Beyt’in icmâ’ı ile alakalı önemli bir ayrıntı yer alır. Hicrî VII. asrın önde gelen usûlcülerinden Mansûr billâh, Mu’tezile’nin önde gelen iki usûlcüsü, Ebû Ali ve Ebû Abdullah’ın da icmâ’ı ‘itrayı delil olarak kabul ettiğini ifade etmiştir. Mansûrillâh, bu görüşünü Ebu’l-Hüseyin el-Basrî’nin talebesi olan şeyhinden nakletmiştir. Mansûrillâh, *Safvetu’l-İhniyâr*, s. 252. Abdullah b. Hamza’nın naklettiği bu iddiayı Mu’tezile’ye yakınlığı ile bilinen önemli Zeydî usûlcülerden İbnu’l-Murtazâ da yineler. (Bkz. İbnu’l-Murtazâ, *Minhâcü’l-Vusûl*, s. 619; Ayrıca bkz. Ali el-Ma’hizî, *Minhâcü’l-Vusûl*’ün Mukaddimesi, s. 161).

nağı olan ayet ve yorumuna katılmaması, bu konuda Zeydîlerin ileri sürdüğü iddialara katılmamızı engellemektedir.

Konuyla alakalı çağdaş çalışmalarda da, "Ehl-i Beyt" kavramı ile kastedilenin, Hz. Peygamber'in hanımları olduğu ifade edilmiştir.⁶⁶ Bütün bu müellifler, ayetin kapsamına sadece Hz. Peygamberin hanımlarını katmışlardır. Ayrıca, Hz. Ali başta olmak üzere bu kategoriye dâhil edilenlerin ma'sûmiyetine ayetin delil olamayacağını ifade etmişlerdir.

Bu konu, her iki tarafın kendi düşüncesine dayanak olabilecek geniş bir rivayet malzemesi içermektedir. Hatta Şîa'nın temel hadis kaynakları ile Zeydî hadis kaynaklarında yer alan rivayetler yanında, Sünnî kaynaklarda yer alan rivayetler de konuyu karmaşık bir hale sokmaktadır. Biz de konu ile alakalı en objektif yaklaşımı sergilemek için öncelikle, Zeydîlerin dayandığı hadislerin klasik hadis usûlü kriterlerine göre kısa bir değerlendirmesine yer verecek, ardından da hadislerin delâletlerini tartışmaya çalışacağız.

Zeydîler, öncelikle ayet-i kerime gereği Hz. Ali ve diğer Ehl-i Beyt'in hatadan korunduğunu kabul etmektedirler. Bu görüşe göre eğer Hz. Ali ma'sûm ise, sonraki Ehl-i Beyt imamlarının da ma'sûm olması gerekir. Çünkü Zeydîlerin iddialarına göre ayet, onları da kapsamaktadır. Ancak Zeydîler, imamların ma'sûmiyetini kabul etmeyerek⁶⁷, kendi yorumları ile çelişmişlerdir.

Ayeti, "siyâk" ve "sibâk" ile değerlendirmek gerekirse, mana nasıl olmalıdır. Zeydîlerin ileri sürdüğü gibi, ayetin kapsamına Hz. Peygamber'in eşleri hariç, sadece Ehl-i Beyt'i katılırsa, acaba ayet, siyâk ve sibâkı açısından, onların icmâ'larının şer'î bir kaynak olduğunu ifade etmek için yeterince açık mıdır? Ayetin öncesi ve sonu, Hz. Peygamber'in hanımları ile alakalıdır. Ama buradaki "Ehl-i Beyt" kavramı, ayet ortasında ani bir anlam kayması ile Zeydîlerin ileri sürdüğü gibi, Hz. Ali, Fatıma ve bunların soyuna gitmiş kabul edilse bile, bu, onların icmâ'a katılabileceğini ya da icmâ' noktasında ümmetten ayrı olarak görüş belirtebilecekleri anlamına mı gelmektedir? Ayette çok açık bir şekilde, Hz. Peygamber'in eşlerine açılıp saçılmamaları, namaz kılıp, zekat vermeleri ve Allah ile elçisine itaat etmeleri emredilmektedir. Öte yandan, Allah'ın, bu filleri yapanları günahlardan arındırmak ve temizlemek istediği ifade edilmektedir. Ayetin siyâk-sibâkına aykırı olmasına rağmen, burada kastedilenlerin, Hz. Peygamber'in soyu olduğu kabul edilse dahi ayet onların da ibadet etmek suretiyle arınacağını belirtmektedir. Bu ayet, onların hatadan korunduğunu ifade etmek için yeterli bir

⁶⁶ Örneğin bkz. Zeki Duman, "Tefsir'in Temel İlkeleri Çerçevesinde Kur'an-ı Kerimde Ehl-i Beyt", *Marife* (Ehl-i Beyt), 33-36; Mustafa Öztürk, "Şîi ve Sünnî Müfessirlere Göre Ehl-i Beyt Kavramı", *Marife* (Ehl-i Beyt), s. 51-53; Mesut Okumuş, "Şîi ve Sünnî Müfessirlerin Ehl-i Beyt'le İlgili Bazı Ayetlere Yaklaşımları Üzerine", *Marife* (Ehl-i Beyt), s. 232, 233.

⁶⁷ Bkz. İbnu'l-Murtazâ, *Minhâcü'l-Vusûl*, s. 515; İbn Lokmân, *el-Kâşif*, s. 94; Taberî, *Şifâ*, I, 52; Mahatvarî, *Şerh*, s. 17.

delil değildir. Ayetin delâletini bu çerçevede değerlendiren Zeydîler'in, mezhebî kaygı ile hareket ettiğini söylemek daha doğru görünmektedir.

Ayeti tersinden düşündüğümüzde *-ki zaten ayet Hz. Peygamber'in hanımlarından bahsetmektedir-* bu ayete göre Hz. Peygamber'in hanımlarının icmâ'ının delil olması gerekir. Bu düşünceyi, Zeydîlerin bakış açısı zorunlu kılmaktadır. Çünkü, Zeydîlerin mantığına göre düşündüğümüzde, Hz. Peygamber'in eşleri de, hatadan korunmuş olmalıydılar. Ancak ne Hz. Peygamber döneminde, ne de sahâbe döneminde böyle bir kabul söz konusu olmuştur.

Ayetin delaleti ile alakalı son söz olarak şu söylenebilir. Ayet Zeydîlerin ya da diğer Şii'lerin iddia ettiği gibi, Hz. Peygamber'in torunlarını kapsasa dahi ayetin delâleti, onların *"masûm"* ve icmâ'larının da *"delil"* olduğunu gösterecek kadar açık değildir.

Zeydî müelliflerin, Ehl-i Beyt'in icmâ'ının delil olduğuna dair ileri sürdükleri ikinci delil "أهل بيبي كسفينة نوح من ركبها نجا ومن" ⁶⁸ hadisi'dir. Hadis, "أهل بيبي كسفينة نوح" şeklinde farklı lafızlarla Kütüb-i sitte dışındaki Bezzâr, Taberânî ve Hâkim en-Nisâbü'rî'nin eserlerinde yer almıştır. ⁶⁹ Hadis münekkitleri, her üç hadis kitabında yer alan rivayetlerle farklı tarikleri incelemişler ve hadislerin senedlerinde yer alan râvîlerden dolayı, hadislerin *"zayıf"* olduğu kanaatine varmışlardır. ⁷⁰ Çağdaş hadis münekkitlerinden Elbânî de bu hadis zayıf olduğunu söyler. ⁷¹ Ayrıca, râvîlerini dikkate alarak hadisin uydurma olduğunu ifade eden araştırmacılar da vardır. ⁷² Hadis konusunda daha iyimser yaklaşanlar ve hadisi *"hasen"* seviyesinde görenler ⁷³ ve hadisin, şartlarına uyduğu halde *"Müslim"* in kitabına almadığını ifade edenler de bulunmaktadır. ⁷⁴

Bütün bu değerlendirmeler hadisin, genel olarak *"zayıf"* kabul edildiğini göstermektedir. Hadis sahih kabul edilse dahi Ehl-i Beyt'in icmâ'ının muteber bir kaynak olduğuna delalet edecek derecede açık değildir. Burada ifade edilen Hz. Peygamber'in bizzat yaşayarak gösterdiği "İslam dininin temel esasları" nı ihtiva eden Kur'ân ve sünnet olduğunu söylemek, dinin özüne en uygun yorum olarak değerlendirilebilir. Bu yoruma göre, İslam'ı bizzat Hz. Peygamber'den öğrenen Ehl-i Beyt, dini yaşama ve aktarma noktasındaki hizmetleri ve gayretlerinden ötürü, önem kazanmış olmaktadır.

⁶⁸ Yahyâ b. Hüseyin, *Ahkâm*, II, 445; Nâtık bi'l-Hak, *Teysîru'l-Metâlib*, s. 136; Mürşid billâh, *Emâli*, I, 151, 154; İbn Lokmân, *el-Kâşif*, s. 160; Taberî, *Şifâ*, I, 87; Mahatverî, *Şerh*, s. 26.

⁶⁹ Bezzâr, *el-Musned*, IX, 343, (3900 nolu hadis); Taberânî, *el-Mu'cemu'l-Kebir*, III, 46(2638 nolu hadis); XII, 34 (12388 nolu hadis); Hâkim, *el-Mustedrek*, II, 343.

⁷⁰ Zehebî, *Mizânu'l-İ'tidâl*, II, 627; Ukaylî, *Kitâbu'd-Du'afâi'l-Kebir*, I, 282; Heysemî, *Mecma'u'z-Zevâid*, IX, 168.

⁷¹ Nâsiruddîn Elbânî, *Silsiletu'l-Ehâdisi'd-Da'ife ve'l-Mevdû'a*, X, 4, (hn. 4503).

⁷² Örneğin bkz. Hüseyin Kahraman, "Şi'a'da Bir Hidâyet Rehberi Olarak Ehl-i Beyt ve "Nuhun Gemisi" Benzetmesi", *Marîfe* (Ehl-i Beyt), s. 186.

⁷³ Suyûti, *el-Câmî'u's-Sağîr*, II, 155 (Hadisin eleştiriler için bkz: Munâvî, *Feyzu'l-Kadîr*, V, 517).

⁷⁴ Hakim, *el-Mustedrek*, II, 343.

Sekaleyn hadisi olarak da ifade edilen “إني تارك فيكم الثقلين كتاب الله وعترتي”⁷⁵ rivayeti de bu konuda Zeydîler’in temel referanslarından biridir. Bu rivayet Sünnî hadis eserlerinin çoğunda farklı lafız ve tariklerle yer almıştır.⁷⁶ Konuyla alakalı akademik çalışmalarda bu hadisle ilgili “*manevis mütevâtir*” değerlendirmesi yapılması⁷⁷ hadisin hem Sünnî hem de Zeydî kaynaklarda önemli bir yere sahip olduğunu göstermektedir.

Hadisle alakalı değerlendirmeler, hadisin farklı yerlerde söylendiğini ve senedlerinin sahih olduğunu göstermektedir.⁷⁸ Bütün bu bilgilerden, hadisin “*senedinin sıhhati*” noktasında çok fazla bir tereddüt olmadığı anlaşılmaktadır. Ancak hadisin delâleti ile alakalı bazı problemler bulunmaktadır. Ehl-i Sünnet âlimlerinin çoğunluğu, bu hadisin ‘İtra’nın (Hz. Peygamber’in ev halkı ve soyunun) ma’sûmiyetine delâlet etmediğini ifade ederler. Bu konuda en tutarlı yaklaşımlardan biri, kitap ve sünnete uyan ‘itraya sahip çıkılmasını ve onların sevilmesini belirten yorumdur.⁷⁹ Ehl-i Sünnet âlimleri burada ‘İtra’yı sünnetten ayrılmayan bütün âlimler olarak algılamışlar⁸⁰ ve ‘itra şumulünü soya değil de dini yaşamaya bağlı olarak tespit etmişlerdir. Kanaatimizce bu yorum kitap ve sünnet çerçevesinde değerlendirildiğinde, kastedilen manayı kapsayan en genel ve en uygun yorum olarak görülebilir. Çünkü kitabın ve sünnetin genel ifadelerine göre üstünlük takvadadır. Salih amel ile Allah’a yaklaşamayanın nesebi o kişiyi öne çıkarılmayacağı hadislerde ifade edilmiş ve hatta imanı olmayan Peygamber eşlerinin ve çocuklarının azabı hak ettiği bildirilmiştir.⁸¹ Öyleyse bu hadisin delaletine göre ‘itra, iman ve amelden soyutlanmış halde tek başına değer ifade etmemektedir. Aksi takdirde dinin temel metinleri ile çelişkiye girilmiş olur.

Tartışılması gereken bir konu da, hadisin ‘itranın ittifakına şer’î bir kaynak olarak bakmaya yetecek derecede bir güce sahip olup olmadığıdır. Zeydî âlimlere göre bu hadis, Ehl-i Beyt’in icmâ’ının şer’î bir delil olarak kullanılması için yete-

⁷⁵ Zeyd b. Ali, *el-Mecmû’*, s. 266; Yahyâ b. Hüseyin, *Kitâbu'l-Kıyâs*, s. 497; Nâtık bi'l-Hak, *Teysîru'l-Metâlib*, s. 192, 197; Mursîd billâh, *Emâli*, I, 149, 152, 154; İbn Hüseyin, *İthâfu't-Tâlib min Rivâyeti Emîri'l-Mu'minin Ali b. Ebî Tâlib*, s. 214; İbn Lokmân, *el-Kâşif*, s. 160, 161; Taberî, *Şifâ*, I, 86, 87.

⁷⁶ Müslim, Fezailu's-Sahabe, 36 (Müslimde üç farklı tariki olan bu rivayet sahih kabul edilmiştir. Ayrıntılı değerlendirmeler için bkz: Ali Osman Ateş, *Ehl-i Sünnet ve Şianın Delil Aldığı Bazı Hadisler*, s. 116, 117; Adem Dölek, “Sekaleyn Hadisi ve Değerlendirilmesi”, *Marîfe* (Ehl-i Beyt), s. 149-173); Tirmîzi, *Kitâbu'l-Menâkıb*, 31.

⁷⁷ Değerlendirmeler için bkz. Dölek, “Sekaleyn Hadisi ve Değerlendirilmesi”, s. 173.

⁷⁸ Heytemî, *es-Savâiku'l-Muhrîka*, s. 150, 228.

⁷⁹ Ali el-Kârî, *Mirkatu'l-Mefâtiḥ*, V, 600.

⁸⁰ Dölek, *agm.*, s.173.

⁸¹ Bkz. Kişiyi Peygamber eşi olmak kurtarmamaktadır. “Allah, inkâr edenlere, Nuh’un karısı ile Lût’un karısını örnek gösterdi. Bu ikisi, kullarımızdan iki salih kişinin nikâhları altında bulunuyorlardı. Derken onlara hainlik ettiler de kocaları, Allah’ın azabından hiçbir şeyi onlardan savamadı. Onlara, ‘Haydi, ateşe girenlerle beraber siz de girin!’ denildi (Tahrîm, 66/10).” Yine bir kimseyi Peygamber oğlu olmak da kurtarmamaktadır. “Nuh, Rabbine seslenip şöyle dedi: ‘Rabbim! Şüphesiz oğlum da ailemendendir. Senin va’din elbette gerçektir. Sen de hükmedenlerin en iyi hükmedenisin.’ Allah, ‘Ey Nuh! O, asla senin atlenden değildir. Onun yaptığı, iyi olmayan bir iştir. O halde, hakkında hiçbir bilgin olmayan şeyi benden isteme. Ben, sana cahillerden olmamanı öğütlerim’ dedi (Hûd 11/45, 46).”

rince sarîhtir. Zeydî müelliflerin iddiasının aksine hadisin, zikredilen manaya delaletinin sarîh olduğunu söylemek oldukça güçtür. Çünkü hadisin, soya dayanan üstünlüğü ifade eden bir grubu öne çıkarması düşünülemediği gibi, hidâyet rehberi olarak da “Kur’ân” ve onun açıklayıcısı “sünnet”in dışında bir kurum ya da zümreyi takdim etmesi, dinin genel yaklaşımı ile bağdaşmamaktadır.

Zeydî usulcülerin, yukarıda zikrettiğimiz ayet ve hadislerin dışında, Ehl-i Beyt’in icmâ’ını şer’î bir kaynak olarak benimsemelerine gerekçe yaptıkları birkaç rivayet daha bulunmaktadır. Bu rivayetleri de kısaca zikretmek istiyoruz.

a). “من كنت مولاه فعلي مولاه”⁸², “علي مع الحق والحق مع علي، أللهم أدر الحق معه حيث دار”⁸³ ve “علي مع الحق والقرآن، والحق والقرآن مع علي”⁸⁴ rivayetleri, konuyla alakalı Zeydî âlimlerin kabul ettiği pek çok dayanaktan bir kaçıdır.

b). Zeydî usulcüler, konu ile alakalı üçüncü delil olarak “إني تارك فيكم الخيرين من ركبها نجا ومن تخلف عنها غرق وهوي”⁸⁵ rivayetini zikrederler. Bu rivayet de yukarıdaki “sefîne” rivayetinin benzeridir.

Bütün bu tartışmalar, Ehl-i Beyt kavramı ile kastedilenin, sadece Hz. Peygamber’in hanımları olabileceğini gösterdiği gibi; eşleri ile birlikte damadı ve torunları ya da hepsi birlikte soyu da olabileceğini gösterebilir. Bu durumda, İslam ümmetinin, kavramın içeriğinde ihtilaf ettiği anlaşılmaktadır. Kavramın içeriğinde ittifak yokken delaletinde kat’îlikten söz etmek ne derece ilmi olabilir. Öyleyse bütün bu rivayetler, sahabe gibi dini yaşayan ve sonraki nesillere aktaran Ehl-i Beyt’in, diğer faziletli nesiller gibi önemli olduğunu ifade edebilir. Zeydîlerin zikrettikleri bu rivayetler, Ehl-i Beyt’in “masûmiyet”ine ve icmâ’larının “kaynak” kabul edilmesi gerektiğine delil olacak derece açık değildir.

B. HZ. ALİ’NİN MA’SUMİYETİ VE ONUN YAPTIĞI İÇTİHATLARIN DİNDEKİ YERİ

Zeydiyye mezhebinde kitap, sünnet ve icmâ’dan sonra şer’î hükme kaynaklık eden delillerden bir tanesi de, Hz. Ali’nin içtihatlarıdır. Şîa’nın bütün fikhî firkaları genel olarak Hz. Ali’ye özel bir önem vermiş ve Ali (ra) başta olmak üzere diğer imamları da hatadan korunmuş (معصوم) kabul etmiştir.⁸⁶

Şîa geleneğine mensup olmakla birlikte, pek çok konuda Sünnî alimler gibi düşünen Zeydiyye mezhebinde, hakim olan görüşe göre Hz. Ali, Hz. Peygam-

⁸² Tirmizî, Kitâbu’l-Menâkıb, 19 (3714) Tirmizî hadisin son kısmını rivayet etmiş ve “Bu hadis garibtir. Sadece bu yönünü(nden) biliriz” demiştir. Ayrıca bkz. Mahatvarî, Şerh, s. 25.

⁸³ Tirmizî, Kitâbu’l-Menâkıb, 19 (3713); Nâtık bi’l-Hak, Teysîru’l-Metâlib, s. 84 (Tirmizî hadisin hasen-sahîh olduğunu ifade etmiştir.)

⁸⁴ Nâtık bi’l-Hak, Teysîru’l-Metâlib, s. 93.

⁸⁵ İbn Lokmân, el-Kâşif, s. 160; Taberî, Şifâ, I, 86, 87.

⁸⁶ Kummî, Risâle, s. 113; Küleynî, Usûlu’l-Kâfi, I, 287; Hakyemez, “İmâmiyye Şîasında İsmet İnancı-İlk Tezahürleri, Teşekkülü ve İtikadileşmesi”, s. 169 (167-192 ss); Aydın, “İmâmet”, DİA, XXII, 205; Öz., “İmâmiyye”, DİA, XXII, 208; Karaman, “Ca’feriyye”, DİA, VII, 5; a.mlf., “Şî’ada Fıkıh Usûlü ve Şer’î Deliller”, s. 333.

ber'den sonraki en faziletli insan olup, onun vasîsidir⁸⁷ ve ma'sûmdur.⁸⁸ Zeydî usûlcüler, Hz. Ali'nin ma'sûm olduğuna, ilgili hadislerden⁸⁹ hareketle hükmetmişler, ancak daha önce de ifade ettiğimiz gibi Ca'ferîlerin on iki imamının ma'sûm olduğuna dair görüşüne katılmamışlardır. Onlar, Ca'ferîlerin imamların masûmiyeti ile alakalı rivayet ettiği âhâd haberi, "umûmu'l-belvâ 'ilmen" şartlarına uymadığı gerekçesi ile reddederler.⁹⁰

1. Hz. Ali'nin İçtihatlarının Kaynaklık Değeri

Zeydîlerin çoğunluğu, Hz. Ali'nin sözlerini "âhâd hadis" mertebesinde zannî bir delil olarak görürler.⁹¹ Zeydî usûl kitaplarında Hz. Ali'ye verilen bu değer sadece teoride kalmamış, hicrî III. asrın önemli simalarından biri olan İmam Yahyâ b. Hüseyin'den itibaren fıkıh kitaplarında, Hz. Ali'nin sözleri etkin bir delil olarak kullanılmıştır.⁹²

Hz. Ali'nin içtihatlarının şer'î bir kaynak oluşu noktasında farklı düşünen Zeydî usûlcüler de bulunmaktadır. Mesela İbnu'l-Murtazâ, bunlardan birisidir. Zeydiyye içerisinde Hz. Ali'nin "masûm", görüşlerinin de "âhâd haber" gibi kabul edilmesine rağmen, o, ashâbın ona muhalefetine olduğu gibi, Hz. Ali'nin görüşlerine muhalefet etmenin caiz olduğunu belirtmiştir. Çünkü pek çok sahâbî Hz. Ali'ye muhalefette bulunmuştur. Ona göre, bu konunun örneklerinden biri İbn Abbâs'ın "mut'a" konusundaki, diğeri ise İbn Mes'ûd'un "ümmü veled" konusundaki Hz. Ali'ye muhalefettir.⁹³ İbnu'l-Murtazâ'nın Zeydiyye içerisinde, bu noktada daha makul bir çizgide olduğu söylenebilir. O, sadece geleneğinin etkisinde kalmamış, tarihsel gerçeklere de muvafık kalmaya gayret etmiştir. Hicrî VIII. asrın önemli usûlcülerinden olan Yahyâ b. Hamza da Zeydiyye içerisinde Hz. Ali konusunda üç farklı görüşün öne çıktığını ifade etmiştir.⁹⁴

Müctehidi, sadece Hz. Ali'nin görüşlerinin bağlayacağını düşünen Zeydîler,⁹⁵ sonraki Ehl-i Beyt imamlarının ise ma'sûm olamayacağını, içtihatlarında hata ya da isabet edebileceklerini kabul ederler.⁹⁶ Zeydî usûlcüler, bu görüş-

⁸⁷ Murtazâ lidîfillâh, *Mecmû'u Kutub-i ve Rasâilî'l-İmam Murtazâ*, II, 710.

⁸⁸ Sârimuddîn el-Vezîr, *el-Fusûlu'l-Lu'lu'iyye*, s. 256.

⁸⁹ Zeyd b. Ali, *el-Mecmû'*, 267; Nâtık bi'l-Hak, *Teysîru'l-Metâlib*, s. 83vd.; Murşid billâh, *Emâlî*, I, 133vd.; Mahatvarî, *Şerh*, s. 25.

⁹⁰ İbnu'l-Murtazâ, *Minhâcu'l-Vusûl*, s. 515; İbn Lokmân, *el-Kâşif*, s. 94; Taberî, *Şifâ*, I, 52; Mahatvarî, *Şerh*, s. 17.

⁹¹ İbn Lokmân, *el-Kâşif*, s. 153; Mahatvarî, *Şerh*, s. 25.

⁹² Bkz. Yahyâ b. Hüseyin, *Ahkâm*, I, 86,97, 103, 109, 112, 120, 125, 144, 176, 324, 326.

⁹³ İbnu'l-Murtazâ, *Minhâcu'l-Vusûl*, s. 626.

⁹⁴ Yahyâ b. Hamza, Zeydiyye içerisinde Hz. Ali'nin içtihatları ile ilgili üç farklı görüşten söz eder: a. Hz. Ali'nin içtihatları mutlak olarak huccettir. b. Kendisi huccet değil, diğer sahâbînin görüşlerine tercih edilir. c. Onun içtihatlarının "kesin delil" oluşunun "ihtilafî", ama diğerlerine tercih edileceğinin "kesin" olduğunu düşünenler. Ayrıntı için bkz. İsmail el-Vezîr, *Ra'û Te'âruzî'l-Edille 'inde'l-Usûliyyîn*, I, 102, 103.

⁹⁵ İbn Behrân, *Metnu'l-Kâfil*, s. 34; İbn Lokmân, *el-Kâşif*, s. 289, 290; Taberî, *Şifâ*, I, 150; Mahatvarî, *Şerh*, s. 58, 59.

⁹⁶ Kâsım b. Muhammed, *İrşâd*, s. 81.

leri ile Ca'ferîler'den ayrıldıkları gibi, imamların ma'sûmiyeti anlayışına da karşı çıkararak, her bir imamın ve çağdaşı müçtehitlerin, içtihadın dinamizmini sağlama noktasında sürekli içtihat yapmalarına zemin hazırlamışlardır.

2. Delillerin Değerlendirilmesi

Zeydî usûlcülerin çoğunluğu, Hz. Ali ile ilgili hadislerden hareketle, O'nun ma'sûm olduğuna hükmetmişlerdir.⁹⁷ Şimdi biz, kısaca bu delilleri değerlendirmeye çalışacağız.

Zeydî usûlcülerin bu konudaki ilk delilleri, Ahzâb suresinin otuz üçüncü ayetidir. Zeydîler "إِنَّمَا يُرِيدُ اللَّهُ لِيُذْهِبَ عَنْكُمُ الرِّجْسَ أَهْلَ الْبَيْتِ وَيُطَهِّرَكُمْ تَطْهِيرًا"⁹⁸ ayetinden muradın Hz. Peygamberin seçkin soyu, Ehl-i Beyti olduğunu ifade ederler. Onlar da, öncelikle dört ma'sûm olarak ifade edilen Hz. Ali, Fatıma, Hasan, Hüseyin⁹⁹, sonra Hasan ve Hüseyin'in her asırdaki baba tarafından evlatlarıdır. Zeydîler, bu ayette geçen "Ehl-i Beyt" ifadesinin kapsamına öncelikle Hz. Ali'yi dâhil ederek, onun da hata ve günahahtan korunduğu fikrini benimsemişlerdir.

Ayetin delaleti ile alakalı Zeydîlerin ya da diğer Şiîlerin iddia ettiği gibi, Hz. Ali ve torunlarını kapsasa dahi, ayetin delâleti, onların "masûm" ve içtihatlarının "şer'î bir delil" olduğunu gösterecek kadar açık değildir.

Zeydîlerin, Hz. Ali'nin içtihatlarının şer'î bir kaynak olduğuna dair, delil gösterdikleri rivayetlerden biri de "من كنت مولاه فعلي مولاه"¹⁰⁰ şeklindeki "velâyet" rivayetidir. Hem Sünnî, hem de Zeydî kaynaklarda yer alan bu rivayetle ilgili, Tirmîzi "hasen-sahih" değerlendirmesinde bulunmuştur.¹⁰¹

Zeydîler, "ğadîr" hadisi olarak da isimlendirilen bu rivayetin maksada delâletinde "sarîh" olduğunu ifade etmişlerdir. Bu hadisin Hz. Ali'nin (ra) imametinde delâleti de, Ehl-i Beyt'in çoğunluğuna (âmme) göre "kat'î" kabul edilmiştir.¹⁰²

Zeydî usûlcülerin, bu konudaki ikinci delili, Hz. Ali ile alakalı rivayet edilen diğer hadislerdir.

1) Konu ile alakalı rivayetlerin ilki "علي مع الحق والحق مع علي، اللهم أدر الحق معه" rivayetidir. Tirmîzi, hadisin son kısmını rivayet etmiş ve "Bu hadis garibtir. Sadece bu yönünü (nden) biliriz" demiştir.¹⁰⁴

⁹⁷ Zeyd b. Ali, *el-Mecmû'*, 267; Nâtık bi'l-Hak, *Teysîru'l-Metâlib*, s. 83vd.; Murşid billâh, *Emâlî*, I, 133vd.; Mahatvarî, *Şerh*, s. 25.

⁹⁸ "Ey Peygamberin ev halkı! Allah, sizden ancak günah kirini gidermek ve sizi tertemiz yapmak istiyor. (Ahzâb, 33/33)."

⁹⁹ Bkz. Nâtık bi'l-Hak, *Teysîru'l-Metâlib*, s. 180; Mansûr billâh, *Mecmû'u Rasâilî'l-İmâm Mansûr billâh*, s. 38.

¹⁰⁰ Tirmîzi, *Kitâbu'l-Menâkıb*, 19 (3713); Nâtık bi'l-Hak, *Teysîru'l-Metâlib*, s. 84 (Ben kimin mevlâsı/dostu isem, Ali de onun mevlâsıdır.)

¹⁰¹ Tirmîzi, ay.

¹⁰² Sârimuddîn el-Vezîr, *el-Fusûlu'l-Lu'luiyye*, s. 288; İbn Lokmân, *el-Kâşif* s. 294, 295.

¹⁰³ Tirmîzi, *Kitâbu'l-Menâkıb*, 19 (3714). Ayrıca bkz. Mahatverî, *Şerh*, s. 25 (Ali hak ile beraberdir. Hak da Ali ile beraberdir. Ey Allahım! Hakkı Ali'ye her yerde bildir.)

¹⁰⁴ Tirmîzi, *Kitâbu'l-Menâkıb*, 19 (3714).

2) Hz. Ali'nin ma'sûmiyetine delil olarak gösterilen rivayetlerden biri de sadece Zeydî kaynaklarda yer alan "علي مع الحق والقرآن، والحق والقرآن مع علي" ¹⁰⁵ rivayetidir. Bu rivayete göre Hz. Ali hatadan korunmuş olup, sözleri şer'î huccet olarak değerlendirilmiştir.

Bütün bu rivayetler, Sünnî âlimler tarafından, Hz. Ali'nin faziletli bir sahâbî olması ile ilişkilendirilerek değerlendirilmiştir. Şîa'nın ya da Zeydîlerin ifade ettiği gibi, bu rivayetler Hz. Ali'nin "vâsi" olduğuna ya da onun imameti altında toplanmak gerektiğine delalet etmemektedir. Bu rivayetlerin, O'nun, içtihatlarında isabet oranı yüksek ve faziletli bir sahâbî olduğu şeklinde anlaşılması daha isabetli görünmektedir.

İslam fıkında Hz. Ali'nin içtihatları önemli bir yere sahiptir. Ancak bu rivayetler onun hatadan korunduğunu ve içtihatlarının ümmeti bağlayacağını göstermemektedir. Böyle bir anlayış, Hz. Ali ile ilgili aşırı yorum ve değerlendirmelere götürebilecektir.

Zeydî usûlcüler, *tathir* ayetini ve konuyla ilgili hadisleri gerekçe göstererek başta Hz. Ali olmak üzere Ehl-i Beyt'in hatadan korunduğunu ve icmâ'larının şer'î bir kaynak olduğunu ileri sürerek Sünnî usûlcülerden farklılaşmışlardır. Ancak *tathir* ayeti onların ifade ettiği gibi sadece Hz. Ali, Fatıma ve evladına delalet etmemekte, bunlara delalet etse bile onların hatadan korunduğunu ifade etmemektedir. Bu düşünceleri ile öne çıkan Zeydîlerin, konu ile alakalı temel dayanakları fikirlerine kaynaklık edecek güçte değildir. Hadislerle birlikte değerlendirildiğinde konunun, Hz. Peygamber'in aile ocağında dini öğrenip, yaşayan bir nesle sevgi beslenmesi ve sahip çıkılması çerçevesinde anlaşılması daha doğru olacaktır.

SONUÇ

Zeydîler, sünneti "Hz. Peygamber'in (sav) söz, fiil ve takrirleri" şeklinde tarif ederek, imamları "masum", sözlerini de "sünnet" kabul eden Ca'ferîlerden farklı düşünmüşler ve onların imamların masumiyetine dayanak yaptıkları pek çok rivayeti de reddetmişlerdir. Her iki Şîa ekolünün bu konudaki ayrılıkları, aralarında bir nevi kırılma noktası oluşturmuştur. Zeydiyye ve Ca'feriyye arasında farklı fikhî çözümler yer alsa da, bu konular, iki ekol arasında imamların masumiyeti meselesi kadar tesirli bir ayrılığa neden olamamıştır. Böyle düşüncelerine rağmen Zeydîlerin de kendilerine has bir imamet anlayışı ve masumiyet telakkisi bulunmaktadır. Onların masumiyet anlayışı, usullerine de tesir etmiş ve usullerinin şekillenmesinde etkin bir rol oynamıştır. Masumiyet anlayışları gereği Ehl-i Beyt'i ve Hz. Ali'yi hatadan korunmuş kabul eden Zeydîler, bu anlayışlarının sonucu olarak, Ehl-i Beyt'in icmâ'ına ve Hz. Ali'nin içtihatlarına şer'î bir kaynak

¹⁰⁵ Nâtık bi'l-Hak, *Teysîru'l-Metâlib*, s. 93 (Ali Hak ve Kur'an ile beraberdir. Hak ve Kur'an da Ali ile beraberdir.)

gözüyle bakabilmişlerdir. Ancak Hz. Ali konusunda farklı düşünen usulcülerin de bulunduğu unutulmamalıdır.

KAYNAKÇA

- ‘Amîd Abdürrezzâk, Muhammed Esved, *Mevsûatü'l-Edyân ve'l-Mezâhib*, ed-Dâru'l-Arabiyyetü'l-Mevsûât, y.y, t.y.
- Atay, Hüseyin, *Ehl-i Sünnet ve Şîa*, AÜİFY., Ankara 1983.
- Ateş, Ali Osman, *Ehl-i Sünnet ve Şîanın Delil Aldığı Bazı Hadisler*, Beyan Yayınları, İstanbul, 1996.
- Ateş, Süleyman, *Yüce Kur'an'ın Çağdaş Tefsiri*, Yeni Ufuklar Neşriyat, İstanbul ty.
- Aydın, Mehmet Akif, “İmâmet”, *DİA*, İstanbul 2000, XXII
- Beydâvî, Abdullah b. Ömer (ö.685/1286), *Envâru't-Tenzil ve Esrâru't Te'vil*, Beyrut, 1990.
- Beyhakî, Ebû Bekr Ahmed b. Hüseyin (ö.458/1066), *el-İ'tikâd 'alâ Mezhebi's-Selefi Ehli's-Sünne ve'l-Cemâ'a*, es-Selâmü'l-‘Âlemiyye, Kâhire 1984.
- Bezzâr, Ahmed b. ‘Amr (ö.292/905), *el-Musned*, Beyrut 1409.
- Bilmen, Ömer Nasûhî, *Kur'an-ı Kerim'in Türkçe Meali Âlisi ve Tefsiri*, Bilmen Yayınları, İstanbul 1965.
- Bozan, Metin, *İmâmiyye'nin İmâmet Nazariyye'sinin Teşekkül Süreci*, (Basılmamış doktora tezi), Ankara 2004
- Buhârî, Abdülazîz (ö.730/1330), *Keşfü'l-Esrâr 'an Usûli Fahri'l-İslâmi'l-Pezdevî*, haşiye: Abdullâh Mahmûd Muhammed Ömer, Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, Beyrût 1997.
- Bulut, Halil İbrahim -Gül, Özkan, “İmâmiyye Şîa'sında İlmü'l-İmâm İnancı”, *Marife*, Yıl: 5, S. 1, Bahar 2005, Konya.
- Bulut, Mehmet, “İsmet”, *DİA*, İstanbul 2001, XXIII
- Çağatay, Neşet; Çubukçu, İ. Ağah, *İslam Mezhepleri Tarihi*, Ankara, 1976.
- Dölek, Âdem, “Sekaleyn Hadisi ve Değerlendirilmesi”, *Marife* (Ehl-i Beyt), S. 3, Kış 2004.
- Duman, Zeki, “Tefsir'in Temel İlkeleri Çerçevesinde Kur'an-ı Kerimde Ehl-i Beyt”, *Marife* (Ehl-i Beyt), S. 3, Kış 2004.
- Ebû Zehra, Muhammed, *İmam Cafer Sâdik*, trc. İbrahim Tüfekçi, Şafak Yayınları, İstanbul 1992.
- Elbânî, Nâsiruddîn, *Silsiletü'l-Ehâdisi'd-Da'ife ve'l-Mevdû'a*, Riyâd ty.
- Elmalılı, Muhammed Hamdi Yazır, *Hak Dini Kur'an Dili*, Azim Dağıtım, İstanbul t.y.
- Fiğlalı, Ethem Rûhi, *İmâmiyye Şîası (Ca'feriyye Mezhebi Doğuşu, Gelişmesi ve Görüşleri)*, Selçuk Yayınları, Ankara ty.
- _____, “İsnâşeriyye”, *DİA*, İstanbul 2001, XXIII.
- Hâdî ile'l-Hak, Yahya b. Huseyin (ö.298/910) *Kitâbu'l-Ahkâm fi'l-Helâli ve'l-Harâm*, Mektebetü'l-Yemeni'l-Kubrâ, San'â 1990. (Ahkâm)
- _____, *Kitâbu'l-Müntehab ve Kitâbu'l-Funûn*, Daru'l-Hikmeti'l-Yemânî, San'â 1993. (Müntehab)

- _____, *Kitâbu'l-Kıyâs (Mecmû'u Resâil-i İmam Hâdî İle'l-Hak Hahyâ b. Hüseyin içinde)*, thk. Abdullah b. Muhammed, Müessesetü'l-İmam Zeyd b. Ali es-Sekâfiyye, Ammân 2001.
- _____, *Kitâbun fihî Ma'rifetullâh*, thk. Abdullah b. Muhammed, Müessesetü'l-İmam Zeyd b. Ali es-Sekâfiyye, Ammân 2001.
- _____, *Kitâbu'l-Cümle*, thk. Abdullah b. Muhammed, Müessesetü'l-İmam Zeyd b. Ali es-Sekâfiyye, Ammân 2001.
- Hâdî lidînillâh, Yahyâ b. Ali el-Kâsımî (ö.1343/1924), *el-Fevâidu't-Tâmme fî 'İlmi Usûli'l-Fıkıh*, Merkezü'n-Nûr li'd-Dirâsât ve'l-Buhûs, Sa'de 1996. (Fevâidu't-Tâmme)
- Hâkim en-Nisâburî, Muhammed b. Abdullah (ö.405/1014), *el-Mustedrek*, Haleb ty.
- Hakyemez, Cemil, "İmâmiyye Şiasında İsmet İnancı-İlk Tezahürleri, Teşekkülü ve İtikadileşmesi", *Marife*, Yıl: 7, S. 1, Bahar 2007, Konya.
- Hamîdüddîn, Abdullah b. Muhammed b. İsmail, *ez-Zeydiyye*, Müessesetü'l-İmam Zeyd b. Ali es-Sekâfiyye, Ammân 2000.
- Hasanova, Samire, *Hicrî V-VI. Asır Caferî Usûl Alimlerine Göre Delil Anlayışı*, (Basılmamış yüksek lisans tezi), AÜSBE., Ankara 1999.
- Hatiboğlu, M. Said, *Hilafetin Kureyşliliği İslamda İlk Siyasi Kavmiyetçilik*, Kitabiyat, Ankara 2005
- Heysemî, Ali b. Ebi Bekr (ö.807/1405), *Mecma'u'z-Zevâid*, Beyrut 1407.
- Heytemî, Ahmed b. Muhammed (ö. 974/1567), *Savâiku'l-Muhrika*, İstanbul 1994.
- Hillî, Hasan b. Yusuf el-Mutahhar (ö.726/1325), *Minhâcul Kerâme fî İsbâtî'l-İmâme*, Kahire 1962.
- İbn Behrân, Muhammed b. Yahya es-Sa'dî, (ö.957/1550), *Metnu'l-Kâfil*, thk. Murtaza b. Zeyd el-Mahatvarî, Mektebetu Bedr, San'â 2001.
- İbn Hüseyin, Ali Hammûd Muhammed, *İthâfu't-Tâlib min Rivâyeti Emîri'l-Mü'minîn 'Ali b. Ebî Tâlib*, Mektebetü'l-Yemenî'l-Kübrâ, San'â 1993.
- İbn Kâsım, Muhammed b. İbrahim (ö.284/897), *el-Usûlu's-Semâniyye*, thk. Abdullah b. Hamûd el-'İzzî, Müessesetü'l-İmam Zeyd b. Ali es-Sekâfiyye, Sa'de 2001.
- İbn Lokmân, Şemsüddîn Ahmed b. Muhammed (ö.1039/1630) *el-Kâşif li Zevi'l-Ukûl 'an Vucâhi'l-Kâfil bi Neyli's-Seûl*, thk. Dr. Murtazâ b. Zeyd el-Mahatvarî el-Hasenî, Mektebetü Bedr, San'â 2000. (el-Kâşif)
- İbn Manzûr, Muhammed b. Mukrim (ö.711/1311), *Lisânu'l-'Arab*, Dâru Sâdır, Beyrût ty.
- İbn Muhammed, Kâsım b. Ali (ö.1029/1619) *Mirkâtu'l-Vusûl ilâ 'İlmi'l-Usûl*, thk. Muhammed Yahyâ Sâlim 'İzzân, Dâru't-Turâsi'l-Yemenî, San'â 1992. (Mirkâtu'l-Vusûl)
- _____, *el-İrşâd ilâ Sebîli'r-Raşâd*, thk. M. Yahyâ Sâlim 'İzzân, Dâru'l-Hikmeti'l-Yemâniyye, San'â 1996. (İrşâd)
- İbnu'l-Murtazâ, Ahmed b. Yahya (ö.840/1436), *Minhâcu'l-Vusûl ilâ Mi'yâri'l-Ukûl fî 'İlmi'l-Usûl*, thk. Ahmed Ali Mutahhar el-Mâhizî, Dâru'l-Hikmeti'l-Yemâniyye, San'â 1992. (Minhâcu'l-Vusûl)

- _____, *el-Munye ve'l-Emel fî Şerhi'l-Mileli ve'n-Nihal*, thk. Muhammed Cevâd Meşkûr, Dâru'n-Nedâ, Beyrut 1990. (el-Munye ve'l-Emel)
- İrfan Abdülhamit, *İslamda İtikadî Mezhepler ve Akâid Esasları*, trc. M. Sâim Yeprem, Ma'rifet Yayınları, İstanbul 1981.
- İsfehânî, Râgıb (ö.502/1108), *Müfredâtu Elfâzı'l-Kur'ân*, thk. Safvan Adnan Dâvûdî, ed-Dâru's-Şâmiyye, Beyrût 1997.
- Kâdî Abdülcebâr, İmâduddîn Ebu'l-Hasan (ö.415/1025), *Tenzihu'l-Kur'ân 'anil Metâin*, Mısır 1329.
- Kahraman, Hüseyin, "Şîa'da Bir Hidâyet Rehberi Olarak Ehl-i Beyt ve "Nuhun Gemisi" Benzetmesi", *Marife* (Ehl-i Beyt), S. 3, Kış 2004
- Karaman, Hayreddin, "Şîada Fıkıh Usûlü ve Şer'î Deliller", *Milletler Arası Tarihte ve Günümüzde Şîilik Sempozyumu*, İSAV., İstanbul 1993.
- _____, "Ca'feriyye", *DİA*, İstanbul 1993, VII.
- Kârî, Ali (ö.1014/1605), *Mirkatu'l-Mefâtiḥ*, Beyrut ty.
- Küleynî, Ebû Cafer Muhammed b. Yakûb (ö.329/941), *Usûlu'l-Kâfî*, İntişârât-ı İlmiyye-i İslâmiyye, Bâzarşirâzî ty.
- Kummî, Ebû Ca'fer Muhammed b. Ali (ö.381/991), *Risâletu'l-İ'tikâdâtî'l-İmâmiyye (Şîi İmâmiyye'nin İnanç Esasları)*, trc. Ethem Ruhi Fiğlalı, Ankara 1978. (Risâle)
- Kurtubî, Ebû Abdullah Muhammed b. Ahmed (ö.671/1273), *el-Câmî' li Ahkâmi'l-Kur'ân*, Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, Beyrut 1988.
- Mahatvarî, Murtaza b. Zeyd, *Şerhu Muhtasar 'alâ Metni'l-Kâfil*, Merkezü Bedri'l-İlmî ve's-Sekâfî, San'â 2001. (Şerh)
- Mansûr billâh, Abdullah b. Hamza (ö.614/1217), *Safvetu'l-İhtiyâr fî Usûli'l-Fıkḥ*, Merkezü Ehl-i Beyt li'd-Dirâsâtî'l-İslâmiyye, Yemen 2002. (Safvetu'l-İhtiyâr)
- _____, *Mecmû'u Resâil-i İmam Mansur Billah Abdullah b. Hamza (Mecmû'u'l-Mansûrî 2 içinde)*, thk. Abdüsselam b. Abbas el-Vecîḥ, Müessesetü'l-İmam Zeyd b. Ali es-Sekâfiyye, San'â 2002.
- _____, *el-'Ikdu's-Semîn fî Ahkâmi'l-Eimmeti'l-Hâdîn (Mecmû'u'l-Mansûrî 1 içinde)*, thk. Abdüsselam b. Abbas el-Vecîḥ, Müessesetü'l-İmam Zeyd b. Ali es-Sekâfiyye, San'â 2001.
- Mueyyedî, Mecduddin b. Muhammed, *Levâmi'u'l-Envâr fî Cevâmi'l-'Ulûm ve'l-Âsâr ve Terâcumî li'l-İlmi ve'l-Enzâr*, thk. Muhammed Ali İsâ, Merkezü Ehl-i-Beyt, Sa'de 2001. (Levâmi'u'l-Envâr)
- Munâvî, Muhammed Abdurraûf (ö.1031/1622), *Feyzu'l-Kadîr*, Mısır 1356.
- Murşid Billah, Yahyâ b. Hüseyin eş-Şecerî (ö.479/1086), *Kitâbu'l-Emâlî*, Âlemü'l-Kütüb, Beyrût 1983. (Emâlî)
- Murtazâ lidinillâh, Muhammed b. Hâdî (ö.310/922), *Kitâbu'l-Usûl*, thk. Abdullah b. Hamûd el-'İzzî, Müessesetü'l-İmam Zeyd b. Ali es-Sekâfiyye, Sa'de 2001.
- _____, *Mecmû'u Kutub-i ve Rasâil-i İmam Murtazâ Muhammed b. Yahyâ*, thk. Abdülkerim Ahmed Cedbân, Mektebetü't-Türâsi'l-İslâmî, Sa'de 2002.

- Müslim, Ebu'l-Hüseyin Müslim b. Haccâc el-Kuşeyrî (ö.261/875), *Sahih-u Müslim*, Çağrı yayınları, İstanbul 1992.
- Mutevekkil 'Alellâh, Ahmed b. Süleyman (ö.566/1171), *Usûlu'l-Ahkâm*, thk. Abdullah Hammûd el-İzzî, Müessesetü'l-İmam Zeyd b. Ali es-Sekâfiyye, Ammân 2003.
- Muzaffer, Şeyh Muhammed Rıza, *Usûlu'l-Fıkh*, Dâru't-Teâruf li'l-Matbûât, Beyrut 1983
- Nâtık Bi'l-Hak, Ebû Tâlib Yahya b. el-Huseyin el-Hârûnî, (ö.424/1032), *Teysîru'l-Metâlib fî Emâli Ebî Tâlib*, thk. Abdullah b. Hamûd el-İzzî, Müessesetü'l-İmam Zeyd b. Ali es-Sekâfiyye, Ammân, 2002. (Teysîru'l-Metâlib)
- Okumuş, Mesut, "Şiî ve Sünnî Müfessirlerin Ehl-i Beyt'le İlgili Bazı Âyetlere Yaklaşımları Üzerine", *Marife* (Ehl-i Beyt), S. 3, Kış 2004.
- Öz, Mustafa, "İmâmiyye", *DİA*, İstanbul 2000, XXII.
- Öz, Mustafa, İlhan, Avni, "İmâmet", *DİA*, İstanbul 2000, XXII.
- Öztürk, Mustafa, "Şiî ve Sünnî Müfessirlere Göre Ehl-i Beyt Kavramı", *Marife* (Ehl-i Beyt), S. 3, Kış 2004.
- Rassâs, Ahmed b. Muhammed (ö.656/1258) *Cevheretu'l-Usûl ve Tezkiretu'l-Fuhûl fî 'İlmi'l-Usûl*, Müessesetü'l-İmam Zeyd b. Ali es-Sekâfiyye Arşivi, San'â Yazması. (Cevhere)
- Rassâs, Hasan b. Muhammed, (ö.584/1188), *el-Fâik fî Usûli'l-Fıkh*, Müessesetü'l-İmam Zeyd b. Ali es-Sekâfiyye Arşivi, San'â Yazması. (Fâik)
- Rassî, Kâsım b. İbrâhîm (ö.246/860), *Kitâbu Tesbîti'l-İmâme (Mecmû'u Kutub-i ve Rasâil-i İmam Kâsım er-Rassî içinde)*, thk. Abdulkerim Ahmed Cedbân, Dâru'l-Hikmeti'l-Yemâniyye, San'â 2001.
- _____, *Kitâbu't-Tahâra*, thk. Abdulkerim Ahmed Cedbân, Dâru'l-Hikmeti'l-Yemâniyye, San'â 2001.
- Râzî, Fahrettin Muhammed b. Ömer (ö.606/1209), *el-Mahsûl fî 'İlmi Usûli'l-Fıkh*, thk. Tâhâ Câbir Alvânî, Müessesetü'r-Risâle, Beyrût 1997. (Mahsûl)
- _____, *Mefâtihu'l-Ğayb*, Mısır ty.
- Serahsî, Ebû Bekr Muhammed b. Ahmed (ö.490/1097), *Usûlu's-Serahsî*, thk. ve tlk. Refik Acem, Dâru'l-Müeyyed ve Dâru'l-Ma'rife, Beyrut 1997.
- Sofuoğlu, Cemal, *Hadis Tenkidi Yönünden El-Kâfi Üzerine Bir İnceleme*, (Basılmamış doçentlik tezi), Ankara 1982, s. 50 vd.
- _____, Cemal Sofuoğlu, "el-Kâfi", *DİA*, İstanbul 2001, XXIV
- Suyûtî, Celâlüddîn Abdurrahman b. Ebî Bekr (ö.911/1505), *el-Câmi'u's-Sağîr*, Mısır ty.
- Şehristânî, Muhammed b. Abdilkerim b. Ebî Bekr Ahmed (ö.548/1153), *el-Milel ve'n-Nihal*, thk. Emîr Ali Mehnâ, Ali Hasan Fâ'ûr, Dâru'l-Ma'rife, Beyrut 1993.
- Şerafüddîn, Ali b. Abdilkerim el Fudayl, *ez-Zeydiyye Nazariyye ve Tatbîk*, Cem'iyyetü 'Ummâli'l-Matâbi't-Teâvüniyye, Ammân 1985.
- Şevkânî, Muhammed b. Ali (ö.1250/1834), *Fethu'l-Kadîr*, Dâru'l-Ma'rife, Beyrut 1997.
- Taberânî, Süleyman b. Ahmed (ö.360/970), *el-Mu'cemu'l-Kebîr*, Musûl 1983.
- Taberî, Ali b. Muhammed (ö.1072/1662), *Kitabu Şifâi Ğalîli's-Sâil 'ammâ Tahammelehu'l-Kâfil*, Mektebetü'l-Yemeni'l-Kübrâ, San'â t.y. (Şifâ)

- Taberî, Muhammed b. Cerîr (ö.310/922), *Câmi'u'l-Beyân an Te'vîli Âyi'l-Kur'ân*, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut 1999.
- Taftazânî, Sâdüddîn (ö.793/1391) *Şerhu'l-Makâsıd*, Beyrut 1989.
- Tirmîzi, Muhammed b. İsa (ö.279/892), *Sünen*, Çağrı yayınları, İstanbul 1992.
- 'Ukaylî, Muhammed b. 'Amr (ö.323/934), *Kitâbu'd-Du'afâi'l-Kebîr*, Beyrut 1984.
- Uyar, Mazlum, *İmâmiyye Şîa'sında Ahbârilik*, (Basılmamış doktora tezi), DEÜSBE., İzmir 1996.
- Vezîr, Ahmed b. Muhammed b. Ali (ö.1372/1953), *el-Musaffâ fî Usûli'l-Fıkıh*, Dâru'l-Fikri'l-Muâsır, Beyrût 2002. (Musaffâ)
- Vezîr, İsmail b. İbrahim, *Raf'u Te'ârûzi'l-Edille 'inde'l-Usûliyyîn* (Basılmamış doktora tezi), Câmiatü Ümmi Durmân el-İslâmiyye Külliyyetü'ş-Şerîah ve'l-Kânûn Kısmu'd-Dirâsâti'l-Ulyâ, Sûdan ty. (Raf'u Te'ârûzi'l-Edille)
- Vezîr, Sârimuddîn İbrahim b. Muhammed (ö.914/1508), *el-Fusûlu'l-Lu'luiyye fî Usûli'l-Fıkhi'l-İtrâti'z-Zekiyye ve A'lâmi'l-Ümmeti'l-Muhammediyye*, thk. Muhammed Yahyâ Sâlim 'İzzân, Merkezü't-Türâs ve'l-Buhûsi'l-Yemenî ve Dâru'l-Menâhil, Beyrût 2001. (Fusûlu'l-Lu'luiyye)
- Zebîdî, Muhammed Murtazâ (ö.1205/1790), *Tâcu'l-'Arûs*, Dâru'l-Fikr, yy., 1994
- Zehebî, Şemsuddîn Muhammed b. Ahmed (ö.748/1347), *Mizânu'l-İtidâl fî Nakdi'r-Ricâl*, Beyrut ty.
- Zemahşerî, Ebû'l-Kâsım Mahmud b. Ömer (ö.538/1143), *el-Keşşâf*, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut 1995.
- Zeyd b. Ali (ö.122/739), *Kitâbu's-Safve (Mecmû'u Kütübi ve Resâili'l-İmâm Zeyd b. Ali içinde)*, thk. İbrahim Yahya ed-Dersî, Merkezi Ehli'l-Beyt, San'â 2001.
- _____, *Kitâbu Tesbîti'l-İmâme*, thk. İbrahim Yahya ed-Dersî, Merkezi Ehli'l-Beyt, San'â 2001.
- _____, *el-Mecmû'u'l-Hadîsî ve'l-Fıkhi*, thk. Abdullah b. Hammûd el-'İzzî, Müessesetü'l-İmâm Zeyd b. Ali es-Sekâfiyye, San'â 2002. (el-Mecmû')